

Eksamensmellemaskolen

Brobygning, mønsterbrud og social mobilitet

Af Signe Holm-Larsen

Har man en gang gået i mellemaskolen, ved man, hvad den var – tror man. Men mellemaskolen var ikke nogen hverken entydig eller konstant størrelse, bl.a. fordi den kunne oprettes ved både stats- og kommuneskoler – med tiden med en forskydning over mod det kommunale. En definition er derfor ikke af vejen. Ifølge *Leksikon for Opdragere* fra 1953, dvs. fra skoleformens sidste årti, var mellemaskolen en

»skoleafdeling dels i folkeskolen, dels i den højere skole, dels selvstændig skoleform omfattende aldersklasserne fra 11-15 (eventuelt 12-16) år. En mellem-skole er enten en eksamensmellemaskole (EM) efter lov af 24. april 1903 eller en eksamensfri mellemaskole (FM) efter lov af 18. maj 1937«.¹

Her drejer historien sig om eksamensmellemaskolen, der fra fødslen var en del af gymnasieskolen, og som med folkeskoleloven af 1937 også blev en del af folkeskolen. Folkeskoleområdet kom efterhånden til at spille en større rolle, i takt med at kommunerne oprettede mellemaskole- og realklasser ved deres folkeskoler, hvilket kunne ske efter ansøgning om eksamensret allerede i henhold til almenaskolelovens § 18.² Ved 1937-lovens gennemførelse fandtes der mellemaskoler ved en række kommunale købstadsskoler, og lovgivningen var blot – som så ofte i dansk uddannelsespolitik – en legitimering af en udvikling.

Mellemaskolen skulle, som navnet siger, bygge bro mellem underskolen og gymnasiet. Med sit udspring i lov om højere almenaskoler søgte gymnasiet en kontakt til grundskolen for at sikre bedre forberedte elever til den højere undervisning. En senere tid vil også pege på behovet for en øget rekruttering, men denne ressource-tænkning blev først markant i anden halvdel af 1900-tallet.

Selvom eksamensmellemaskolen fra samfundets side først og fremmest var et udtryk for ønsket om binde skoleformerne sammen, fik den også andre konsekvenser. En af dem var, at den bidrog til øget social mobilitet ved at fungere som en trædesten for den enkelte, som med øgede kvalifikationer fik adgang til langt flere fremtidsmuligheder.

Mellemaskolen og realklassen

Eksamensmellemaskolen tager som nævnt sit udgangspunkt i lov om højere almenaskoler af 24. april 1903, hvor den omtales allerede i lovens første paragraffer:

§ 1.

I Tilslutning til Folkeskolens Undervisning for Børn i 11-12 Aars Alderen meddeles den højere Almenundervisning først i Mellemkolen, siden i Gymnasiet.

§ 2.

Mellemkolen er en Barneskole, som gennem 4 eetaarige Klasser meddeler sine Elever en for det givne Alderstrin egnet højere Almenundervisning, der føres frem til en passende Afslutning.

Mellemkolens Undervisning kan fortsættes efter den afsluttende Aarsprøve gennem en Realklasse (Realafdeling).

Mellemkolen var således efter lovens ånd og bogstav en eksamensskole, der formidlede højere almen undervisning. Dette forhold var understreget i lovens § 3, som indledes: »Gymnasiet giver i Tilslutning til Mellemkolen gennem 3 eetaarige Klasser sine Elever en fortsat højere Almenundervisning, som tillige afgiver det nødvendige Grundlag for videregaaende Studier«. Det dobbelte formål, som stadig genfindes i det almene gymnasium, nemlig det almendannende og det studieforberedende, ses her gennemført også for mellemkolen.

I lovens § 5 redegøres for mellemkolens fagkreds. En uddybet beskrivelse heraf findes i kgl. anordning af 26. maj 1904 om *undervisningen i mellemkolen* og anordning af 3. august 1906 om *fordringerne ved og eksamensopgivelserne til mellemkoleeksamen*. Undervisningens forløb fremgår af oversigten s. 98.

Selvom mellemkolen er kernen i denne artikel, må også realklassen have et ord med på vejen, fordi den med 1903-ordningen blev den mest almindelige afslutning for manges skoleforløb.

Realskolen var en del af uddannelsessystemet, før gymnasiet så dagens lys i 1903. Den havde sine rødder i oplysningstidens pædagogiske overvejelser og sit navn efter »real FAG« som matematik, naturlære, naturhistorie og sprog. De første danske realskoler, Efterslægtsselskabets Skole og Borgerdydselskabets Skole, åbnede begge i 1787. Realskolen, der blev hjemlet i almueskoleloven af 1814, var i næsten 100 år kun for drenge.³ Først i 1882 fik piger mulighed for at gå op til almindelig forberedelseksamen, også kaldet præliminæreksamen.

Den afgørende ændring med 1903-loven var, at der indførtes en etårig realklasse som overbygning på eksamensmellemkolen. Reformpresset behøvede på dette område ikke at holde samme hæsblesende tempo som for mellemkolen. Her var fire års »leveringstid« på første årgang. Undervisningen i realklassen blev fastsat i anordning af 16. november 1906, hvor det allerede i den indledende sætning slås fast, at realklassen er en fortsættelse af mellemkolen, og at den »skal ud fra det i Mel-

← Som det ses af timeplanen for mellemskolen, er der i bund og grund ikke forskel på fagkredsen dengang og nu, selvom nogle fag har undergået navneskift undervejs. Eksempelvis tales der nu om billedkunst og ikke tegning, om idræt og ikke legemsøvelser, om biologi og ikke naturhistorie, men selve fagkredsen er den samme. At der kan konstateres større forskel i fagenes indhold og formidling, falder uden for denne artikels rammer.

lemskolen lagte Grundlag føre Elevernes Udvikling videre til en passende Afslutning«. Cirkulære af 19. november 1906 anbefaler følgende timeplan for »Dreng- og Fællesskolernes Realklasse«:

Dansk	4 Timer
To fremmede Sprog	8 –
Praktisk Regning og Matematik	4 –
De fire Afsnitsfag	8 –
Valgfri	6 –
<i>I alt</i>	30 Timer

Dette blev dog anset for at være for hård kost for pigerne, så både for pigerne i fællesskolerne og i de rene pigeskoler blev timerne til regning og matematik placeret i timepuljen til de valgfri fag.

Realklassen var som mellemskolen fra starten en succes. Indførelsen medførte således, at antallet af skoler, der gennemførte præliminæreksamen i 1908, hvor den nye realeksamen blev afholdt første gang, blev mere end halveret til 82 skoler i forhold til 178 skoler året før.⁴

1903-lovens fædre

I *Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark for Skoleaaret 1903-1904* har departementschef A.F. Asmussen, Kirke- og Undervisningsministeriet, samlet loven med forarbejder, høringssvar og udmøntende bestemmelser foruden de sædvanlige indberetninger og oversigter. Under de fleste dokumenter figurerer Gertz' navn. Det gælder eksempelvis forarbejder til og anordninger mv. for både en undervisningsplan og en eksamensordning for mellemskolen. Han skriver (s. 1) i sin »Beretning til Ministeriet om Forarbejderne til en Undervisningsplan for Mellemskolen« om sine »hovedgrundsætninger« for arbejdet:

- At undervisningsplanen udarbejdes med størst mulig medvirken af de lærere, der skal arbejde her og har erfaring fra eksisterende tilsvarende trin.
- At lærerne skal have afgørende indflydelse på bestemmelserne om »Undervisningens Art, Omfang og Maal«.

Martin Cl. Gertz var ikke nogen hr. hvem som helst. Han var filolog og professor i klassisk filologi fra 1880 til 1918 ved Københavns Universitet og fra 1887 til 1906 tillige medlem af undervisningsinspektionen for de lærde skoler og formand fra 1888. Det var derfor Gertz, der forestod reformarbejdet med gymnasiet og mellemskolen, mens ændringerne i realskolen var overdraget til dr.phil. Frederik Rønning, som fra 1898 til 1924 var inspektør for realskolerne – en ansvarsdeling, som ikke forløb problemfrit.⁵

Gertz havde sine egne synspunkter på niveauet for undervisningen, og han fandt det »urigtigt, om man vilde indlade sig paa at fastsætte Mellem skolens Undervisningsplan under Hensyn til andre, uden for denne Skole staaende, højere Undervisningsanstalters Krav ...« – et tema, som er blevet genoptaget af senere undervisningsinspektører for gymnasieskolen.

Gertz fastholdt med hensyn til målene for undervisningen, at det er vigtigt, at de ikke sættes for lavt, men at sætte dem for højt anså han dog for en langt større fejl. Han forudså derfor, at det kunne være nødvendigt at foretage ændringer i undervisningsplanen efter nogle år, og sagde (s. 2), at

»skal der ændres, maa Ændringerne meget hellere gaa i den Retning, at Maalet ved dem sættes lidt højere op, fordi det fra først af har været sat lidt for lavt, end at man, som det hidtil kun alt for meget er sket, den ene Gang efter den anden skal slaa af paa de fra Begyndelsen opstillede Krav, fordi de alt for meget have været fastsatte ovenfra og derved ere blevne satte for højt«.

Dette synspunkt skulle efterfølgende komme til at kendetegne dansk skoleudvikling generelt. At Gertz ikke havde ramt helt ved siden af i sin niveaufastsættelse, viser den store tilslutning, som skoleformen siden fik.

Gertz har om nogen fortjent navnet 1903-lovens fader, men han forstod også at omgive sig med gode samarbejdspartnere. Som hans vigtigste støtter nævner Vagn Skovgaard-Petersen en række skolebestyrere, nemlig Georg Bruun, gymnasielærer med græsk som hovedfag, først ved Borgerdydskolen i København, fra 1889 til 1929 ved Kolding Latin- og Realskole, fra 1901 som skolebestyrer, S.L. Tuxen, bestyrer af Borgerdydskolen fra 1896 til 1906 og i sidste halvdel af denne periode også formand for bestyrelsesrådet for De forenede Latin- og Realskoler, skolebestyrer Chr. Krüger fra Helsingør Latin- og Realskole og B. Hoff, rektor ved Sorø Akademi fra 1894 til 1911.⁶

Som det ses, var de alle fra den lærde skole og repræsenterede ikke direkte folkeskolen – en kendsgerning, der ikke øgede sympatien for deres indsats hos den senere formand for Folketinget Julius Bomholt, som i 1950'erne havde besiddet forskellige ministerposter og bl.a. været undervisningsminister. Bomholt formulerede det således: »Da mellemskolen blev formet lovgivningsmæssigt ved århundredskiftet, skete det ovenfra, uden en eneste folkeskolelærers medvirken«.⁷

Tiden var moden

Tingenes tilstand på skoleområdet i sidste halvdel af 1800-tallet kunne nok begrunde en afgørende ændring i den bestående uddannelsesstruktur. Navnlig mellemtrinnet var trængt og præget af skolelukninger. Situationen fremgår bl.a. af oplysninger i en publikation udsendt i år 1900 af lederen af Københavns statistiske kontor Cordt Trap: *Københavnske Skolebørns Fordeling*.⁸ Trap hentede sine oplysninger i *Beretning om det Københavnske Borger- og Almueskolevæsens tilstand*. Han opdelte skolerne i tre hovedgrupper: *Højere skoler*, der omfattede alle skoler med ret til at afholde studentereksamen eller almindelig forberedelseksamen, »*mellemsskoler*«, som ikke havde noget med 1903-ordningen at gøre, men betegnede private betalingsskoler, samt *kommuneskoler*. Af sidstnævnte type havde København i 1899 20 »friskoler« med ca. 25.000 elever – de havde heller ikke noget med vor tids friskoler at gøre, men skylder deres navn, at undervisningen var betalingsfri – og ca. det halve elevantal ved ti kommunale betalingsskoler, såkaldte kroneskoler, da betalingen var 1 kr. om måneden.

Fig. 1. Skolestrukturudviklingen i anden halvdel af 1800-tallet

Skoleart	1844		1899	
	<i>Antal elever</i>	<i>Procent</i>	<i>Antal elever</i>	<i>Procent</i>
Højere skoler	1.421	10,8%	6.728	13,5%
Mellemskoler	6.115	46,4%	5.001	10,1%
Kommuneskoler	5.650	42,8%	38.007	76,4%

Som man ser, skete der i anden halvdel af 1800-tallet et skred i væksten af kommuneskoler, hvor eleverne ikke havde mulighed for at afslutte skolegangen med prøver eller eksamener. De fleste private betalingsskoler havde af økonomiske årsager måttet dreje nøglen om. Så behovet for en skolereform var ved århundredskiftet påtrængende.

Den danske skoleordning af 1903 var norsk inspireret. Statskonsulent F.C. Kaalund-Jørgensen skrev ved mellem skolens afskaffelse *Mellemskolens saga* – en levende og farverig beretning om mellem skolens tilblivelse, eksistens og død. Hans kendskab til baggrunden for de beslutninger, der kom til at præge dette forløb, er indgående, og han lægger ikke skjul på sit personlige ståsted.

Kaalund-Jørgensen beskriver inspirationen til mellem skolestrukturen således (s. 95f):

»At det norske initiativ i 1896, hvorved en 4-årig mellem skole oprettedes som en parallel til folkeskolens ældste klasser, har øvet en væsentlig indflydelse på dansk skolepolitik efter det politiske systemskifte i 1901, er imidlertid hævet over enhver tvivl. Der skulle ikke så lidt til, før I. C. Christensen, der ligesom de tidligere venstreførere havde stået stejlt overfor de forskellige højremini-

stres forsøg både før, under og efter provisorie-tiden på at gennemføre en organisk forbindelse mellem folkeskolen og den højere skole, bøjede sig for tidens krav».

Kaalund-Jørgensen peger også på inspiration fra den tyske Mittelschule fra 1872.

Både den norske og den tyske mellemskole var som den danske udsprunget af den højere skole. Det kan diskuteres, om tilknytningen hertil var tættere end i Danmark. Det er Kaalund-Jørgensens opfattelse, at alment skolelovens § 18 med dens angivelse af muligheden for at oprette mellemskoleafdelinger ved de kommunale skoler – som han skriver (s. 97) »en bestemmelse, som kommunerne ikke var længe om at benytte sig af« – var »forklaringen på, at mellemskolen blev mere rodfæstet i dansk skoletradition end i norsk«.

Den norske skole dannede i hele første halvdel af 1900-tallet forbillede for danske skolereformer. Det gælder f.eks. den store skolekommissions arbejde og forarbejderne til 1958-ændringerne af folkeskoleloven. Se også afsnittet »Politisk turbulens« s. 110.

Bindeled og trædesten

Mønsterbryderbegrebet har igennem den seneste halve snes år været genstand for forskning, bl.a. i DPI's regi. Vagn Rabøl Hansen definerer i sin artikel »Talent, potentialer og undervisningsdifferentiering« mønsterbrydere som »børn og unge, der har brudt med den sociale arv«. ⁹ Hans nøglebegreber er forudsætninger og potentialer. Forudsætninger beskriver han som den enkelte elevs aktuelle selvstændige kompetencer og potentialer som det mere, den pågældende kan yde med støtte fra læreren eller andre.

Mens social arv som begreb er velkendt, er mønsterbrud relativt nyt i uddannelsesdebatten. Alligevel har det at få børn og unge til at bryde med hjemmets traditioner for uddannelse op igennem 1900-tallet til stadighed været en af de skruer, der er blevet skruet på i bestræbelserne på at opnå, hvad *Den Store Danske Encyklopædi* betegner som »stærk ekspansion«, idet andelen af børn og unge, der i denne periode gennemførte mere end den undervisningspligtige uddannelse, steg fra 10% til 94% (bd. 19, s. 440).

Også Erik Jørgen Hansen beskæftiger sig i *Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv* med spørgsmålet om mønsterbrud kontra social arv. ¹⁰ Han siger bl.a., at begrebet mønsterbryder kan efterlade

»det indtryk, at det ikke alene drejer sig om noget meget sjældent, men også om noget meget voldsomt (»trods alle odds«). Det er i modstrid med, at betegnelsen mønsterbrud også anvendes om dem, der kommer fra ikke-akademiske hjem og alligevel ganske uden dramatik har fået en universitetsuddannelse«.

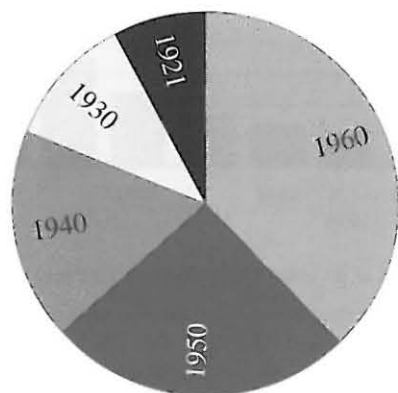
Set ud fra denne synsvinkel må det være berettiget at diskutere, om mellemskolen kan ses som et redskab i en mønsterbrudsproces.

Om mellemskolen kan tillægges en mønsterbrudsfunktion kan f.eks. belyses ved, hvad mellemskolen kom til at betyde for købstadsfamiliers syn på uddannelse. Med

optagelsesprøven til den fireårige mellemskole i forlængelse af den femårige under-skole blev det enkelte barns skolestandpunkt sat i fokus på et tidspunkt, hvor famili-erne stadig havde to års betænkningstid, før man skulle beslutte, om barnet skulle meldes ud efter 7. klasse ved undervisningspligtens ophør, eller om det skulle have mulighed for at erhverve sig et eksamensbevis. Forældrene kunne tillade sig at se ti-den lidt an og vurdere, hvad en forlængelse af undervisningen med to år kunne bety-de for deres barns udvikling af kompetencer og potentialer. Kan man følge tanken, at mellemskolen blev et redskab for mønsterbrud, må det også siges, at mønsterbryde-ren måske mere var familien end barnet selv.

Erik Jørgen Hansen opregner i ovennævnte bog fire samfundsmæssige forvent-ninger til uddannelse.¹¹ Den sidste lyder, at det er en »fremherskende opfattelse«, at »uddannelse er vejen til at sikre, at det bliver den enkeltes egne evner og ikke hans eller hendes sociale herkomst, der afgør livschancerne«. At mange også i første halvdel af 1900-tallet tilsluttede sig denne opfattelse, viser den stadig større tilslut-ning, som mellemskoleeksamen fik i befolkningen, hvor den ikke alene havde den funktion at forberede til gymnasiet, men sammen med realeksamen med årene kom til at danne en naturlig afslutning på skoleforløbet for mange børn fra læsefremmede miljøer.

Fig. 2. Antal mellemskoleeksaminer pr. 100 16-årige

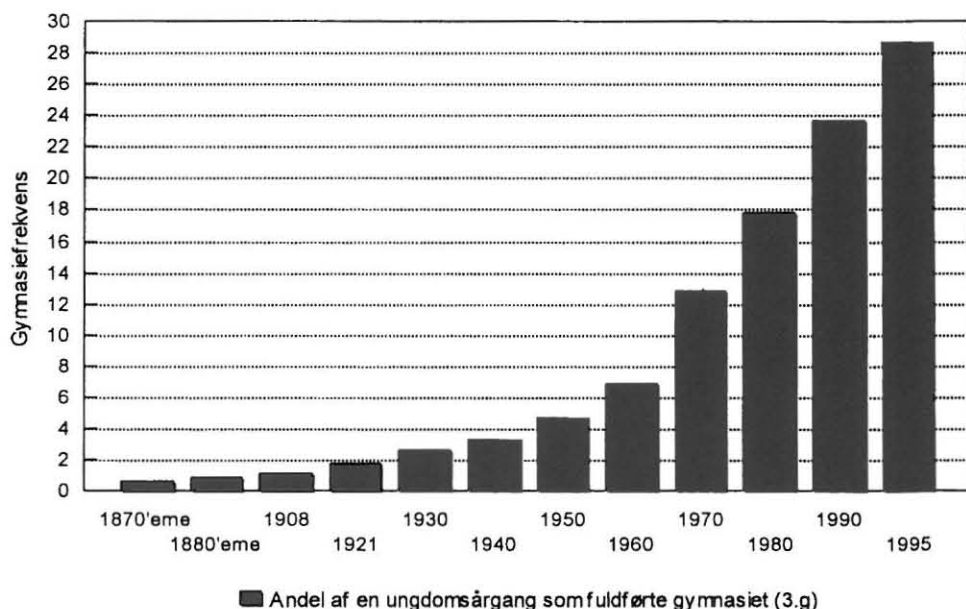


Mellemskoleeksamen – der reelt ikke var tilgængelig for landbefolkningen – blev i 1950'erne umiddelbart før sin afskaffelse aflagt af en tredjedel af en årgang 16-årige. Kilde: »Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv«, s. 58.

For en mindre, men stadig voksende gruppe unge kom mellemskolen i praksis til at åbne døren til gymnasiet og til en fortsættelse i mellemlange videreuddannelser; for nogle enkelte til de lange akademiske uddannelser. Dette kan bl.a. dokumenteres af væksten i antallet af studenter, jf. fig. 3, s. 104.

Mellemskole- og realeksamen viste sig altså for ganske mange at være adgangsbilletten til at bryde det familiemæssige mønster for valg af uddannelses- og erhvervstradition; for nogle få gjaldt det også studentereksamen. Som Erik Jørgen Hansen formulerer det, er »længerevarende uddannelse i Danmark endnu i midten af sekstiårene et knaphedsgode, der i stor udstrækning er forbeholdt de socialt bedrestillede lag af befolkningen«.¹²

Fig. 3. Andel af en ungdomsårgang, som fuldførte gymnasiet fra 1870'erne til 1995



Stigningen i antallet af studenter var i hele mellemskolens tid ikke kraftig, men konstant. Først fra 1960'erne begyndte den øgede tilgang til gymnasiet at ligne, hvad man i århundredets første del havde set for mellemskolens vedkommende. Kilder: »Statistiske Efterretninger«, »Statistisk Årbog«, Undervisningsministeriets egne beregninger og H. Have, E. Nørr og V. Skovgaard-Petersen: »GL 100. Skole. Stand. Forening. Gymnasieskolernes lærerforening 1890-1990« (1990).

Mellemskoleprøven – nåleøjet

Adgang til eksamensmellemskolen var fra første færd betinget af bestået mellemskoleprøve. Reglerne herom blev fastsat i Kgl. Anordning af 19. Juni 1903 angående Optagelse i Mellemskolens 1ste Klasse med tilhørende cirkulære af 22. juni 1903.

Sidstnævnte kilde hejser klart og tydeligt det røde advarselsblink i forhold til prøvens forgænger, optagelsesprøven til latin- og realskolerne, med følgende passage:

»Særlig mener Ministeriet i Anledning af forskellige Udtalelser, som ere komne det for Øje og Øre, at have Grund til at udtale følgende: Eftersom Optagelsesprøven i Mellemskolen er væsentlig forskelligartet fra den tidligere Optagelsesprøve ved Latin- og Realskolens Begyndelsesklasser, ligesom ogsaa Undervisningsplanen for hele Mellemskolen, indrettet efter den ny Lovs Grundtanker, maa blive væsentlig forskellig fra den Plan, hvorefter Undervisningen i de nærmest til Mellemskolen svarende Klasser i Latin- og Realskolerne hidtil meddeltes, maa det betragtes som en Selvfølge, at ogsaa den forberedende Undervisningen nu i meget væsentlige Punkter maa formes i Overensstemmelse med den nye Lovs Grundsætninger og nærmest antage en lignende Karakter som Undervisningen i de bedste Folkeskoler. Navnlig maa Ministeriet paa det bestemteste advare imod, at der ved Forberedelsen drives nogen som helst Undervisning i fremmede Sprog ...«¹³

Dette var ikke sagt som en forudelse om vore dages tidlige engelskundervisning, men for at sætte en eftertrykkelig bom for, at latinsk grammatik og lignende skulle komme til at præge børneundervisningen.

Disse regler gjaldt for statsskolerne, men ministeriet udtalte allerede i skrivelse af 1. august 1910, at det ikke kan anses for »heldigt eller formålstjenligt at opgive fordringerne om en optagelsesprøve til første mellemskoleklasse i den kommunale eksamensskole.«¹⁴ Rådet er, at der på skoleplanen optages en bestemmelse om, at optagelsesprøve afholdes i overensstemmelse med statsskolereglene, og at der kun prøves i folkeskolens almindelige fag.

Mellemskoleprøven var for kommuneskolerne til en vis grad lokalt tilrettelagt. I det storkøbenhavnske område, København, Frederiksberg og Gentofte, det såkaldte KFG-område, blev der allerede i 1919 etableret fælles optagelsesprøve med fælles opgaveudarbejdelse, fastlæggelse af beståkvotient og forcensur.¹⁵ Opgaven blev varetaget af Prøveudvalget for optagelsesprøven til 1. eksamensmellemskoleklasse og indebar, at optagelsesprøven ved KFG-området skoler foregik under udvalgets ledelse.¹⁶ For eksempler på opgaver se s. 117ff.

De fælles regler blev ændret ved kgl. anordning af 12. august 1933 om *Optagelsesprøve til 1. Mellemskoleklasse ved Statens og de kommunale Skoler i København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner*. Efter 1933-ændringen skulle eleverne til prøve tre gange (senere to) i løbet af 5. skoleår i opgaver givet af prøveudvalget. Opgaverne omfattede skriftlig dansk (diktat og genfortælling) og skriftlig regning (talbehandling og kombinationsevne).¹⁷

Daværende skoledirektør i Københavns Kommune Thorkild Jensen beskriver den komplicerede bedømmelsesproces, hvor man virkelig havde bestræbt sig på høj reliabilitet, således:

»Ved de to første Prøver bedømmes Resultatet af 2 af Skolens egne Lærere, deriblandt Barnets Lærer i vedkommende Fag; 3die Gang sendes Opgaverne derimod til Prøveudvalget, som lader dem bedømme af nogle Censorer, som det for 3 Aar ad Gangen har udpeget. De to Karakterer, som Skolen allerede har givet Eleven for de 2 første Prøver, sendes til Prøveudvalget, som lægger dem til den Karakter, der gives ved den 3die Prøve; Summen divideres med 3, og paa den Maade faar man Elevens Karakter i henholdsvis skriftlig Dansk og skriftlig Regning, altsaa som et Gennemsnit af 3 Prøver, hvorved Tilfældigheder skulle være udelukket. Men dermed er man ikke færdig; Skolen giver desuden Eleven – uden Prøve – en Standpunktskarakter i hvert af Fagene mundtlig Dansk, mundtlig Regning, Skrivning, Historie, Geografi og Naturhistorie; disse Standpunktskarakterer lægges sammen og divideres, saa man finder deres Gennemsnit. Nu har man altsaa 3 Karakterer for Eleven, nemlig i skriftlig Dansk, i skriftlig Regning og i mundtlige Fag; disse 3 Karakterer lægges sammen og divideres med 3; derved fremkommer først Barnets virkelige Karakter ved Optagelsesprøven. Karakterskalaen er den sædvanlige fra 1 til 6; har Barnet faaet under 4,66, har det ikke bestaaet; ellers har det bestaaet og har Krav paa at blive anbragt i en 1ste Mellemskoleklasse i en offentlig Skole«.¹⁸

Alt i alt var reformen tænkt som en skærpelse; dog blev kvotienten hævet etapevis: Den forblev i 1934 uændret 4,50, blev i 1935 hævet til 4,60 og kom først fra 1936 på fuld styrke med 4,66. Stramningen kom dog ikke til at påvirke elevrekrutteringen, som i denne periode udgjorde 80-85% af de indstillede elever.

At opgaverne var populære også uden for området, fremgik bl.a. af, at ministeriet i en skrivelse af 16. januar 1936 sagde, at man ikke havde noget at indvende mod, at andre brugte prøveudvalgets opgaver, når blot de garanterede overholdelsen af bestemmelserne for prøve gennemførelse og bedømmelse.

Reglerne blev ajourført i takt med opståede problemer, og i 1952 blev anordningen fornyet.¹⁹ Derved blev nogle væsentlige forenklinger og visse forbedringer stadfæstet:

- Obligatorisk orienterende møde med forældre til elever på 5. klassetrin samt interesserede forældre til elever på 4. klassetrin og i 1. fri mellem.
- Fri tilmelding for alle elever i 5. klasse til prøven; bortfald af skolens indstilling.
- Minimumsavgangskvotient på 4,67.
- Formaliserede muligheder (§ 10) for overgang fra 3. fri mellem til 3. eksamensmellem.

Udviklingen i elevtilgang kan bl.a. dokumenteres af de beretninger om optagelsesprøven til 1. mellemskoleklasse i Storkøbenhavn, som blev offentliggjort i *Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark*. Her skal sammenholdes nogle tal fra to på hver sin måde bemærkelsesværdige år: 1937, hvor der kom en ny folkeskolelov, og 1946, det første efterkrigsår.

Fig. 4. Antal elever ved optagelsesprøven til eksamensmellemkolen

	1937	1946
Antal tilmeldte elever i KFG-området	5.121	6.092
Prøven bestået – KFG-området	81,8%	92,6%
Heraf København	77,7%	91,6%
Heraf Frederiksberg	86,7%	93,3%
Heraf Gentofte	96,2%	96,7%

Tilgangen til mellemkolen fortsatte også i denne periode, der havde en stigning i antal elever tilmeldt optagelsesprøven på i alt 971 svarende til 19%, og tillige en stigning i andelen af beståede, hvad der i praksis betød, at det efterhånden var næsten lige så let for et barn fra København som for et barn fra Gentofte at komme i mellemkolen.

Mellemskoleprøven fik i nogle kredse tilnavnet »den lille embedseksamen«. Ens første indskyldelse er da også set ud fra en nutidig synsvinkel, at den var et redskab for tidlig selektion.

Det er imidlertid ikke givet, at det alene forholder sig sådan. Den voldsomme tilslutning, som eksamensmellemkolen fik, giver grundlag for at se mellemkolen som en iøjnefaldende markering af, at 1900-tallet blev arenaen for uddannelseskulturens fremmarch.

Prøver og eksamener vurderes gerne ud fra kriterierne validitet og reliabilitet. Med hensyn til validitet handler det om, i hvilket omfang en prøve måler viden af værdi.

Var mellemskoleprøven så valid? Den målte basale læse-, stave-, skrive- og regnefærdigheder – værdier, som prægede den tids danske samfund. Set på baggrund heraf må svaret være et ja, selvom en prøve på dette klassetrin i dag ville se anderledes ud.

Bestræbelserne på at gøre mellemskoleprøven reliabel og sikre ensartethed i bedømmelsen uanset faktorer som tid, sted og personkreds fremgår af beskrivelsen af 1934-ordningens opgave- og rettestruktur s. 105-106. Selvom prøvestrukturen var kompliceret, havde den forudsætninger for at kunne fungere stabilt.

Den store indvending mod mellemskoleprøven var imidlertid, at dens udvælgelse af de såkaldt boglige elever medførte en frasortering af resten af børnene – en frasortering, som det dengang var endnu vanskeligere end i nutidens samfund at hale ind igen. At der var opmærksomhed omkring denne side af sagen, viser bl.a. den i 1952 indførte ordning med overgang fra 3. fri mellem til 3. eksamensmellem.

Mellemskoleeksamen som dokumentation

Mellemskolens undervisning sluttede med mellemskoleeksamen. Bestemmelserne herom blev fastsat i kgl. anordning af 3. august 1906 angående *Fordringerne ved og Eksamensopgivelserne til Mellemskoleeksamen m.m.*

Det fremgår af § 1, at mellemskoleeksamen er en årsprøve, dvs. at der alene prøves i det stof, der blev gennemgået i det forløbne år. Også realeksamen var en årsprøve, men det var almindelig forberedelseksamen (præliminæreksamen) ikke. De elever, der gik op til denne prøve, gik op i hele forløbets pensum.

Mellemskoleeksamens prøvefag var dansk, hvor de skriftlige discipliner bestod af genfortælling og fristil, engelsk, tysk, latin og fransk, historie, geografi og naturhistorie, regning og matematik, aritmetik og geometri samt naturlære.

Mellemskoleeksamen var ifølge alment skolelovens § 16 den normale betingelse for optagelse i gymnasiet, men udefra kommende elever kunne optages efter en særlig optagelsesprøve – vel at mærke i fuldt pensum.²⁰ Mellemskoleeksamen var altså de fleste elevers adgangsbillet til gymnasiet, men det var forudset, at der kunne være forskel på undervisningen i de gymnasiale mellemskoler på den ene side og i de kommunale og private mellemskoler på den anden. For den sidstnævnte gruppe kunne der forlanges optagelsesprøve, selvom mellemskoleeksamen var bestået.

Dette førte til, at man i det storkøbenhavnske område i marts 1923 etablerede en fællesordning for, hvornår elever kunne optages i gymnasiet uden prøve, nemlig

hvis gennemsnitskvotienten enten var mindst 7,00 dels i det samlede eksamensresultat, dels i de fag, der kvalificerede til den søgte linje, dvs. for sproglig linje skriftlig dansk og sprogfag, herunder den lille latinprøve, og for matematisk linje de naturvidenskabelige fag, eller 6,67 i det samlede resultat og mindst 7,25 i de kvalificerende fag. Foruden mellemskoleeksamen gav en række andre eksamener adgang til gymnasiet, f.eks. realeksamen, præliminæreksamen og pigeskoleeksamen.

Denne forskelsbehandling af elever fra gymnasiernes egne mellemskoleklasser og eleverne udefra var begrundet i erfaringer, som man gjorde meget hurtigt efter 1903-lovens ikrafttræden, men som vedblivende prægede situationen, indtil gymnasiernes realskoleafdelinger blev afskaffet i 1967-68 – uanset at mellemskoleeksamen i mellemtiden var blevet erstattet af prøven efter 2. real.

Anklagerne var fra første færd primært rettet mod folkeskolelærernes manglende kvalifikationer. Således skrev Georg Bruun 19 år efter 1903-lovens sættelse og i den anden store skolekommissions sidste år:

»Jeg mener vedblivende, at Ordningen af 1903 er fortræffelig, men den forudsætter et 1ste Klasses Lærerpersonele, som kun delvis findes i Gymnasieskolen og i det væsentlige mangler i de andre Skoleformer, og Landets Vilje til at bringe de nødvendige økonomiske Ofre paa dette kulturelle Omraade er ganske utilstrækkelig, saa at der vel endog er Fare for Nedgang selv i Gymnasieskolen. Men ganske bortset herfra er Mellemskolen nu p. Gr. af Fuskeriet inden for Folkeskolen blevet lagt saaledes for Had, at alle politiske Partier er enige om dette ene, Mellemskolens Ophævelse«.²¹

Den kom man dog til at vente på indtil 1958.

Fuskeri er hårde ord, som ikke uden videre kan tages for pålydende. Mange husker sikkert stadig bemærkelsesværdige lærere fra deres tid i den kommunale eksamensmellem – lærerpersonligheder, som kom til at præge ens videre vej på mange måder.

Og så alligevel ... Så sent som midt i 1950'erne, hvor mellemskolen sang på sit allersidste vers, kan forfatteren til denne artikel bevidne, at de tre gymnasieår for en udefra kommende gymnasieelev mestendels blev oplevet som én lang kamp op ad bakke i strid modvind – og ved studentereksamen løb de interne elever alligevel af med de bedste resultater.

De første år

Den københavnske mellemskoles første år er bl.a. blevet belyst af Olaf Ries i hans artikel »Den københavnske mellemskole 1908-1913 – en undersøgelse af elevernes sociale tilhørsforhold«.²²

Beslutningen om oprettelse af en kommunal mellemskole i landets største kommune blev taget den 6. januar 1908, men først efter en langvarig debat i Borgerrepræsentationen. Man besluttede at oprette syv drengeklasser og seks pigeklasser med i alt 312 elever. Der blev imidlertid indstillet hele 1.610 ansøgere til optagelsesprøve, så året efter øgede man kapaciteten til 19 klasser med plads til i alt 456

elever. Ansøgerantallet varierede fra år til år, men i store træk var der i denne første periode kun plads til ca. en tredjedel af de elever, som gerne ville ind.

Ries beregner i sit materiale gennemførelsesprocenten til ca. 80%. Hans materiale viser i øvrigt, at systemet stadig havde social slagside, idet 34,1% af børnene af enker, den økonomisk dårligst stillede gruppe, ikke gennemførte mellemskolen. Selve undervisningen var ganske vist gratis, men det var ikke nok til at forebygge, at børnene blev udskrevet ved undervisningspligtens ophør.

Han dokumenterer også, at mens børn af middelklassen samt faglærte arbejdere og håndværkssvende profiterede af mellemskolen, udgjorde de ufaglærte arbejderes børn kun 10% af elevgruppen – en klar underrepræsentation i forhold til denne gruppes andel af befolkningen på ca. 25%.

Politisk turbulens

Allerede efter en halv snes års virke var mellemskolen et af de hede emner i den store skolekommission 1919-1923. Mellemskoleeksamen overlevede dog både denne kommissions synspunkter og også den senere af venstreministeren J. Byskov nedsatte kommission om den højere skole 1928-1930, selvom begge kommissioner som mål havde en afskaffelse af mellemskolen. Sådan blev det ikke! Medvirkende hertil var strømninger fra England, hvor eksempelvis Labourrepræsentanten, professor ved University of London R.H. Tawney i 1922 fik vedtaget et manifest under mottoet »Secondary education for All«. Dette satte sig spor i mange vesteuropæiske lande og vandt sympati hos bl.a. den socialdemokratiske undervisningsminister i perioden fra 1929 til 1935 F.J. Borgbjerg.²³

Det blev Borgbjergs synspunkter, der kom til at præge folkeskoleloven af 1937. Et kardinalpunkt var oprettelsen af den eksamensfrie mellemskole som et alternativ til eksamensmellemskolen. Den frie mellem, som den hed på folkesprog, skulle være et attraktivt tilbud for de knap så boglige elever. Den fik da også fra starten fuld opbakning fra Danmarks overlærerforening, som ved årsmødet i 1936 gav sin anbefaling af den frie mellem under forudsætning af, at der blev tale om ensartede bestemmelser om løn, timetal og klassekvotient.

Bomholt skrev således, at man med oprettelsen af fri mellem søgte »at bøde på manglerne«.²⁴ Med manglerne mente han, at mellemskolens succes havde været for stor, idet

»adskillige elever, der ikke kunne betegnes som udpræget bogligt begavede, søgte eksamensmellemskolen, og denne udvikling er fortsat i stigende grad. Den har været uheldig, fordi den har hæmmet de elever, som eksamensmellemskolen var bestemt for, uden at give de øvrige en fyldestgørende undervisning«.

Kaalund-Jørgensen forklarer den frie mellems manglende succes således: »Den fik ikke nogen afslutning i form af en prøve eller afgangsbevis, og den stabiliseredes ikke ved en udvidet undervisningspligt«.²⁵ Og han fortsætter sin beskrivelse af fri mellem således:

»Resultatet blev da, at da den [fri mellem] under og efter krigen begyndte at hensygne, ja endog efter manges mening stiledede mod sin undergang. Da opdagedes det, men for sent, at der var fare for, at den ville rive den ellers så populære og begunstigede eksamensmellemsskole med sig i sit fald«.

Dette skete som bekendt!

En midtvejsstatus

Man kan spørge, i hvilket omfang eksamensmellemsskolen var i stand til at virke tiltrækkende på den brede danske befolkning. Et svar herpå gives i en artikel af lektor i matematik, fysik og kemi ved Ordrup Gymnasium Jacob Jensen: »Statistiske Strejflys over Virkningerne af Almenskoleloven af 1903«.²⁶ Artiklen måler – på baggrund af oplysninger fra Undervisningsministeriets *Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark* – realeksamens, præliminæreksamens og studentereksamens succes ved at se på antallet af unge, der aflægger afsluttende eksamen.

Der var ifølge Jacob Jensens statistik for de tre eksamener i alt ca. 1.600 dimittender i år 1900, men over 10.000 i 1940, dvs. at antallet af unge med eksamen var mere end seksdoblet. Jacob Jensen skriver da også indledningsvis: »Naar Almenskoleloven i Aar holder 40 Aars Jubilæum, er den Skoleform, som med den blev skabt, i en Folkeyndest saa stor som nogen sinde ...« Væksten i antal dimittender skyldes formentlig ikke mindst den tiltagende ligestilling, idet pigerne tegnede sig for en god del af stigningen i eksamensantallet. Således voksede andelen af kvindelige studenter fra 7% i 1900 til 16% i 1910 og 36% i 1940, mens pigerne ved realeksamen udgjorde ca. 34% i 1910 – blot to år efter, at den nye realeksamen gennemførtes første gang – og 50% i 1940.

Jacob Jensen var også optaget af sociale vilkårs indvirken på uddannelsesforholdene. Han benyttede en socialgruppeinddeling, der, som han skrev, »ved denne og tidligere Undersøgelser af lignende Art har vist sig mest formaalstjenlig«.²⁷ Inddelingen sker i fem grupper:

- Gruppe 1: »Akademikere«, f.eks. universitetsuddannede, ingeniører, arkitekter, tandlæger, dyrlæger, lærere, journalister, kunstnere mv.
- Gruppe 2: »Det praktiske Livs overordnede«, f.eks. håndværksmestre, fabrikanter, grosserer, selvstændige, overordnede i private og offentlige virksomheder.
- Gruppe 3: »Arbejderne« – f.eks. underordnede funktionærer, arbejdere og fiskere.
- Gruppe 4: »Bønderne« – f.eks. landmænd, gartnere mv.
- Gruppe 5: »Alle andre« – f.eks. folk, der ikke har opgivet erhverv.

Fig. 5. Studenters, præliminaristers og realisters sociale baggrund

Socialgruppe	1	2	3	4	5
1900	22,5%	41,0%	17,3%	17,8%	1,4%
1910	20,6%	42,4%	22,3%	13,4%	1,3%
1940	17,6%	38,2%	30,6%	9,7%	3,9%

Mest bemærkelsesværdig i denne opgørelse er gruppe 3 og 4. Det ses, at arbejdergruppen har taget eksamenssystemet til sig, mens bøndernes deltagelse formentlig stadig er præget af, at den landsbyordnede skole først blev ophævet med ændringerne i 1958. Det betød i praksis, at der ikke var tradition for at fortsætte skolegangen ud over de syv år i landsbyskolen.

Fig. 6. Mandlige forsørgere i befolkningen

Socialgruppe	1	2	3	4	5
1921-1930	5%	16%	34%	36%	9%

Socialgruppefordelingen i befolkningen har Jacob Jensen kunnet dokumentere for 1920'erne.

Jacob Jensen benytter denne fordeling til at se på de enkelte gruppers mulighed for at producere eksaminander ved at dividere eksaminandprocenten fra fig. 5 med befolkningsandelen fra fig. 6 og får derved deltagelsesfrekvensen som vist nedenfor i fig. 7.

Fig. 7. Deltagelsesfrekvens i eksamensskolen

Socialgruppe	1	2	3	4	5
1900	4,5	2,6	0,5	0,5	—
1910	4,1	2,7	0,7	0,4	—
1940	3,5	2,4	0,9	0,3	—

Det ses, at det stadig er lettest at få en eksamen, når man kommer fra et akademikerhjem. Men Jacob Jensen gør i øvrigt opmærksom på, at tallene dækker over store variationer mellem de tre eksamensformer, idet gruppe 1 »naturligvis er særlig kraftigt repræsenteret« ved studentereksamen, mens gruppe 3 søger realeksamen og præliminæreksamen og gruppe 4 især præliminæreksamen.

Fra adgangsprøve til afgangseksamen

En gang optaget i eksamensmellemsskolen, hvordan var så udsigterne til at gennemføre? Dette forhold er i mellemsskolens sidste årti belyst i en DPI-rapport af Erik Thomsen og Carl Aage Larsen: *Undersøgelser over skolegangsførløb i grundskole og eksamensmellemsskole*. Undersøgelsen er bredt anlagt og belyser skolegangsførløb i købstadordnede skoler, i landsbyskolen, i specialklasser og i eksamensmellemsskolen. Blandt undersøgelsens iagttagelsesparametre er gennemførelse af den fireårige eksamensmellemsskole, oversidning før og undervejs samt specialundervisning. Oplysningerne blev indhentet i foråret 1957.

Undersøgelsen, der er påbegyndt i 1955, fokuserer for eksamensmellemsskolens vedkommende på den elevgruppe, der i KFG-området var til mellemsskoleprøve i foråret 1952. Der indkom oplysninger om i alt 13.240 elever, og det på trods af at dette var den sidste årgang, hvor skolen indstillede elever til optagelsesprøven; fra 1953 kunne forældrene til enhver elev i 5. klasse selv tilmelde barnet til prøve.

Undersøgelsen viser med hensyn til *gennemførelse*, at godt 70% af de optagne elever fuldførte mellemsskolen på de normale fire år, mens ca. 2% fuldførte efter et års oversidning.²⁸ Resten udgøres af ca. 21%, der faldt fra undervejs, og ca. 6% uoplyste. Man kan altså sige, at tre ud af fire af de elever, hvis skoleforløb er kendt, tog en mellemsskoleeksamen.

Undersøgelsen omfatter også sammenhæng med familiens indkomstforhold og faderens erhverv, men alene med hensyn til optagelsesandel er der en tydelig sammenhæng. Undersøgelsen viser også, at elever i gymnasiummellemsskoler gennemsnitligt havde betydeligt højere kvotienter ved optagelsesprøven end elever i kommuneskolernes mellemsskoleafdelinger.

Blandt de elever, som ikke fuldførte mellemsskolen, var der en lille overvægt af drenge. En tredjedel af eleverne blev overflyttet til fri mellem, mens resten blev udskrevet. Der er en tendens til, at de udskrevne elever kom fra økonomisk dårligt stillede familier og i øvrigt havde haft svage adgangskvotienter. Undersøgelsen konkluderer (s. 58), at »der er en klar sammenhæng mellem resultat ved optagelsesprøven og skolegangsførløbet i eksamensmellemsskolen. Med faldende kvotient ved optagelsesprøven aftager den procentdel af eleverne, der fik eksamen, ret stærkt progressivt«.

Frafald er en torn i øjet på de fleste lærere, og der var da også på dette tidspunkt en diskussion om, hvordan frafaldet kunne begrænses. Bestågrænsen var nok vilkårligt, men næppe tilfældigt fastsat. I rapporten kommenteres forholdet således (s. 58):

»Den anvendte beståelsesgrænse synes at have fungeret således, at ca. halvdelen af eleverne i den laveste kvotientgruppe 4,66-4,75 har fået eksamen, medens den anden halvdel er gået fra. En hævet beståelsesgrænse ville ikke blot have udelukket elever, som fik eksamen, men ville fortrinsvis have ramt børn af forældre i de lavere placerede erhverv, og jo stærkere og mere udbredt, jo højere beståelsesgrænsen var blevet placeret«.

Meget tyder således på, at man bevidst har fastsat bestågrænsen, så den tog højde for, at også elever uden boglig familietradition og med en usikker gennemførelsesprognose skulle gives en chance for at tage en mellemkoleeksamen.

Forskelle mellem by og land

Eksamensmellemskolen var med til at cementere uddannelseskløften mellem by og land. Viljen til at fjerne denne kløft var derfor medvirkende til mellem skolens afskaffelse i 1958. Således skriver Julius Bomholt i 1955: »I løbet af indeværende århundrede er der gradvis opstået visse skævheder, især på to områder: Mellem skole og landsbyskole«.²⁹

Med til billedet hører, at både eksamensmellem og fri mellem var et tilbud til bybørn. Hvad 1937-loven gjorde for børn på landet, fremgik af lovens § 2, stk. 2:

»Folkeskolen på Landet kan være en udelt Skole med et efter Børnetallet afpasset Antal Klasser, men er Skolen paa 4 Klasser eller derover, deles den i en 3-aarig Forskole og en 4-aarig Hovedskole. Til Skolen kan der være knyttet en Fortsættelsesklasse samt Kursus, der forbereder til almindelig Forberedelseseksamen«.

Det må medgives, at både de økonomiske og de strukturelle konditioner var vanskelige for landsbyskolen. Således skriver Bomholt (s. 34):

»Noget over halvdelen af samtlige skolesøgende børn findes i landkommunerne, og mange af disse kommuner er så små, at det vil være yderst vanskeligt for dem, inden for den enkelte kommunes rammer, at skabe en skoleordning, der kan danne en tilfredsstillende parallel til byskolen. Af ca. 1300 landkommuner har ca. 900 under 1700 indbyggere«.

Landsbyskolen var styret af årslektionstal – en styringsform, som nu på ny er dukket op med ændringerne af folkeskoleloven i 2003. På 5.-7. klassetrin var minimum 960 lektioner årligt. Da det maksimale daglige lektionsantal var seks, kunne undervisningen tilrettelægges på 160 dage årligt – hvilket betød, at de ældste elever i sommerhalvåret kunne nøjes med at gå i skole to-tre dage om ugen. Tilsvarende kunne de yngste klasser nøjes med færre dage i vinterhalvåret, hvor vejret kunne være lige barsk nok for mindre børn at færdes i – en ordning, som set med barneøjne kunne have sine fordele, men for et bybarn var det alligevel ret underligt, at ens fætre og kusiner på landet ikke behøvede at gå i skole hver dag.

I 1950'erne reducerede den begyndende mekanisering af landbruget behovet for børnenes medhjælp i marken. Så det var formentlig ikke alene de stadig større forskelle mellem landbobørns og bybørns skolegang, der resulterede i, at man i visse landkommuner erkendte, at landsbyskolens dage var talte.

Nogle steder gjorde man dog alvor af at bygge et præliminærkursus oven på folkeskolen – en mulighed, der havde været til stede siden 1937-lovens bestemmelser

om den landsbyordnede skole, blot forældre til mindst 15 børn anmodede herom og et flertal i skolekommissionen anbefalede det (§ 2, stk. 2). Denne udvikling tog dog først fart i 1950'erne.

Af den landsbyordnede skolestruktur fulgte således, at samfundets øgede uddannelsessøgning kom til at gå uden om landdistrikterne. Det var alene de heldige unge med de fremsynede forældre, der fik en præliminæreksamen.

Hvordan det siden gik

I 1952 havde eksamensmellemsskolen følgende omfang: 209 kommunale og 101 private mellem- og realskoler over for 67 mellem-skoleafdelinger ved gymnasieskoler samt mellemsskolen ved Haderslev Statsseminarium.³⁰ Der var således ikke længere tvivl om, at eksamensmellemsskolen strukturelt var en del af folkeskolen og ikke gymnasiet.

Og alligevel blev begge mellemsskolens afdelinger med 1958-ændringerne af folkeskoleloven erstattet af en deling efter 5. klasse i almene og boglige klasser på 6.-7. klassetrin efterfulgt af henholdsvis 8.-9. klasse og 1.-3. realklasse. Mellemsskoleprøven bortfaldt. Samtidig blev den landsbyordnede skole ophævet. Realeksamen overlevede, mens mellemsskoleeksamen blev afløst af en oprykningsprøve fra 2. real, og der blev indført en afgangsprøve ved afslutningen af 9. klasse.³¹ Delingen på 6.-7. klassetrin kunne nu undlades i købstadsskoler – et træk, der var videreført fra den landsbyordnede skole.

De lighedsfremmende intentioner slog for alvor igennem i løbet af 1960'erne og 1970'erne, hvor skolens organisatoriske deling af børnene i almen og boglig afdeling blev anklaget for ikke i tilstrækkelig grad at kunne få intelligensreserverne frem – »sorteringsskolen« var et udtryk, som vandt frem i disse år. Det blev gradvist mere og mere almindeligt at undlade deling i almene og boglige klasser, hvad der betød endnu et par skridt hen mod den udelte skole. Selvom perioden bød på en del eksperimenterende undervisningsformer især i de almene klasser, var prøven efter 2. real med til at fastholde en boglig undervisning i realafdelingen. Der var stadig mest prestige forbundet med den boglige del af skolen, uanset de mange bestræbelser på at gøre den almene afdeling vedkommende for elever, hvis interesser ikke gik i boglig retning.

At det rent faktisk forholdt sig sådan, er den såkaldte lille reform fra 1972 et godt bevis på.³² Tilløbene til en ny folkeskolelov begyndte midt i 1960'erne. Mange forhold var til drøftelse, herunder nye styrelsesregler, overgang til femdagesuge og indførelse af seksualundervisning. Vigtigst var dog en udvidelse af undervisningspligten. Den daværende undervisningsminister Knud Heinesen opdelte derfor sit forslag til lovændring i to. Indholdsændringerne fandt deres form i 1975-loven, mens den længe diskuterede udvidelse af undervisningspligten fra syv til ni år hurtigere kunne finde et flertal.

Da skolerne havde taget muligheden for at undlade deling på 6. og 7. klassetrin til sig, fastsatte 1975-loven et udelte forløb til og med 7. klasse og på 8.-10. klasse kursusdeling i visse fag. Denne gang klarede realeksamen ikke skærene. Folkeskolens afsluttende prøver kom de nye prøveformer til at hedde. Folkeskolens udvidede af-

gangsprøve dannede afslutning på udvidet kursus i 10. klasse og blev således modsvaret til den tidligere realeksamen, mens eleverne på 9. klassetrin og efter ønske også i 10. klasse kunne aflægge folkeskolens afgangsprøve.

Først med 1993-loven blev der skabt en enhedsskole uden elevdifferentiering og alene med undervisningsdifferentiering, idet kursusedelingen blev ophævet. Tilbage stod en mulighed for holddannelse, som blev stærkt diskuteret i lovens første virkeår. Men parterne bag forliget om 1993-loven fandt sammen om følgende præcisering:

*»Holddannelse kan ikke på forhånd tilrettelægges for et helt år ad gangen, og den overvejende del af den samlede undervisning skal være fælles. Selv om det almindelige vil være, at holddannelse sker i løbet af skoleåret, kan holddannelse også foretages i begyndelsen af skoleåret. Dette kan dog kun være tilfældet i fag, hvor en klasse videreføres uændret i det følgende skoleår med den samme lærer/lærerteam«.*³³

De seneste ændringer af 1993-loven, som for størstepartens vedkommende trådte i kraft pr. 1. august 2003, har ikke medført afgørende ændringer på prøveområdet, men øger på ny mulighederne for holddannelse af eleverne.³⁴ Nogle vil mene, at elevdifferentieringen dermed er på vej tilbage igen. Det bliver spændende at følge i de kommende år, hvordan skolerne vil tage disse grupperingsmuligheder til sig.

Uddannelse for alle

Medførte mellemskolens afskaffelse så en yderligere demokratisering af uddannelsesområdet? Det er uomtvisteligt rigtigt, at der skete en yderligere demokratisering i den sidste del af 1900-tallet; se bl.a. diagrammet s. 104 om studentereksamensfrekvensen i 1900-tallet. Men for mig at se skyldes dette dog i højere grad den generelle vesteuropæiske samfundsudvikling og ændringen fra industri- til videnssamfund.

At demokratiseringen af uddannelsesområdet er fortsat efter mellemskolens afskaffelse, får ikke dens murbrækkerfunktion til at blegne. Enhver agerer i sin tid og på dens vilkår. Mellemskolens vilkår var at skulle bygge bro mellem uddannelsesværdier i et samfund i en omstillingsproces fra landbrugs- til industrisamfund. Det gjorde den så godt, at den for mange kom til at medføre et brud med den hjemlige baggrund. Det er min påstand, at 1958-lovens ændringer ikke havde været mulige at gennemføre, hvis ikke de havde været forberedt gennem en skoleform som mellemskolen. Og uden den blå betæknings inspirerende formidling af indholdet i disse ændringer samt undervisningspligtens forlængelse i 1972 ville den omstilling til videnssamfund, som Danmark har gennemløbet i den sidste del af 1900-tallet, heller ikke have været realiserbar.

Man kan nok betegne den generelle opfattelse af eksamensmellemskolen som en art had-kærlighedsforhold, idet optagelsesprøven var frygtet af mange. Men med sin succes i befolkningen var mellemskolen et af de instrumenter, der fik uddannelsesbegrebet hamret fast i den almindelige danskers bevidsthed som midlet til social ud-

ligning par excellence. Optagelsesprøven til eksamensmellemsskolen var noget, enhver forældre fandt det væsentligt at forholde sig til. Udgifterne til at holde sit barn i skole bare to år ud over undervisningspligtens ophør var til at overskue i en samfundsorden, der ikke længere var indrettet på, at 14-års alderen markerede overgangen mellem skole og arbejdsmarked.

Tilbage til spørgsmålet om eksamensmellemsskolen som redskab for mønsterbrud: Man kan mene meget om test og stopprøver så tidligt i skoleforløbet som på 5. klassetrin, og det er ikke min holdning, at undervisningens kvalitet øges af flere test og tidligere sortering i folkeskolen.³⁵

Der er imidlertid brug for at nuancere billedet af eksamensmellemsskolen. Dens ry som sorteringsskole har været for ureflekteret. Det hører med til portrættet af denne skoleform, at den hjalp mange til at gennembryde uddannelsesmæssige barrierer, få flere valgmuligheder med hensyn til valg af uddannelse og erhverv og dermed større indflydelse på egen tilværelse. Man kan sige, at på uddannelsesfronten brød eksamensmellemsskolen et uddannelsesmønster, der var blevet utidssvarende, og den skabte gennem sin effektivitet basis for en ny og mere demokratisk skoleafdeling for de 11 til 16-årige.

Og så tilbød den tillige på det personlige plan et redskab til at bryde med traditionsbestemte fremtidsvalg.³⁶

* * *

Eksempler på optagelsesprøver 1920/21

Opgaverne til mellemsskoleprøverne var optaget i »Meddelelser angaaende de højere Almenskoler i Danmark« i perioden 1920/21 til 1933/34. I det følgende er der vist eksempler på opgaver fra periodens første og sidst år.

Det fremgår af »Beretning af 17. Maj 1921 fra Prøveudvalget om Optagelsesprøverne til 1. Mellemsskoleklasse i Tiden 1. April 1920-31«. Marts 1921, at udvalget på dette tidspunkt var sammensat af tre personer fra Undervisningsministeriet, nemlig kontorchef Glahn selv og to undervisningsinspektører, H. Bertelsen og F. Rønning, skoledirektørerne i KFG-området samt to sekretærer, en viceskoledirektør og en skoleinspektør.

Til udarbejdelse af opgaverne var nedsat to opgaveudvalg, for faget dansk kommunelærerinde frk. C. Pagh, overlærer Biilmann og adjunkt Thors, og for faget regning skoleinspektør Jacob V. Pedersen, kommunelærer O. Hessellund og lektor Pihl – som man ser en passende blanding fra kommuneskolerne og de højere skoler.

Et opgavesæt omfattede i denne periode problemregning (tre opgaver), en diktat og en genfortælling. Censorerne var aflønnet med 5 kr. i timen, idet en time for bedømmelsen ved de skriftlige prøver var fastsat til ti sæt skriftlig dansk, 20 sæt regneopgaver og 40 sæt skrivning og ved de mundtlige prøver for otte eksaminationer i dansk, ti i regning og 12 i øvrige fag. Ved de skriftlige prøver blev tilsynet honoreret med 2,50 kr. i timen. Fra 1934 indførtes tillige en prøve i talbehandling, senere kendt som »10-minuttersprøven«.

I 1920/21 udarbejdede opgaveudvalgene fire opgavesæt:

- *Ordinær prøve for skoler med sommereksamen (skriftlige prøver 7.-9. juni og mundtlige 16.-19. juni).*
- *Sygeprøve for skoler med sommereksamen (1.-3. september).*
- *Ordinær prøve for skoler med forårseksamen (skriftlige prøver 2.-3. februar og mundtlige 14.-15. februar).*
- *Sygeprøve for skoler med forårseksamen (8.-10. marts).*

Her gengives nogle få eksempler på opgaver i problemregning, diktat og genfortælling:

Fra den ordinære prøve for skoler med sommereksamen, juni 1920

Fra majprøven 1934

Fra den ordinære prøve for skoler med forårseksamen, februar 1921

Fra augustprøven 1934

Fra sygeprøven for skoler med forårseksamen.

Fra aprilprøven.

Optagelsesprøven til mellemskolen havde ikke alene prøvelfunktion, men formidlede via opgavernes indholdsvalg også sin tids syn på skolens opgave. De viste opgaveeksempler er således ikke alene et udtryk for opgavekonstruktørernes tro på det gode eksempels magt, men vidner også om, at de har ønsket at skabe en så høj grad af genkendelighed for eleverne som muligt ved at spejle hverdagens livsvilkår i 1920'ernes Danmark.

Træning til optagelsesprøven

I den gældende prøvebekendtgørelse (bekendtgørelse nr. 495 af 31. maj 2000 om folkeskolens afsluttende prøver mv. og om karaktergivning i folkeskolen) nævnes i § 1, stk. 2, at »prøverne skal i videst muligt omfang afspejle det daglige arbejde i undervisningen«.

At denne passus står på så betydningsfuld en plads i prøvebekendtgørelsen, er ikke uden grund: Det er en generel erfaring, at prøver ofte har en afsmittende effekt på den forudgående undervisning.

Og sådan er det ikke kun i dag. Før i tiden blev det blot anset for mere stuerent at træne systematisk op til en kommende eksamen. I hvert fald er det foreliggende materiale klar dokumentation for træning op til mellemskoleprøven.

Han kom op i Mellemskolen

Helsidesannonce på bagsiden af Berlingske Illustrerede Tidende, Berlingske Tiden des søndagstillæg, den 23 maj 1937; her gengivet efter A. Bolvig, V. Skovgaard Petersen og J. Zeeberg Portræt af et årti – Danmark i 30'erne (1975).

Noter

1. A.C. Højberg Christensen, K. Grue Sørensen og A. Skalts: *Leksikon for Opdragere*, spalte 1341.
2. Eksamensret kunne tildeles en skoles leder, normalt for tre år ad gangen efter ansøgning fremsendt ad tjenstlig vej til Undervisningsministeriet. Eksamenretten var betinget af bl.a. lederens tilfredsstillende uddannelse og en kontinuerlig klasserække. A. Barfod skriver således i *Håndbog i Lovgivningen om den danske folkeskole*: »For at en skole kan opnå og bevare eksamensretten til mellemskoleeksamen, må den på regelmæssig måde være opbygget med en ny klasse hvert år regnet fra første mellemskoleklasse, således at den på det tidspunkt, da ansøgning om eksamensret indgives, har alle fire mellemskoleklasser ...« (s. 276). Han nævner endvidere, at eksamensrettens erhvervelse og bevarelse er betinget af en tilfredsstillende standard med hensyn til undervisningsmidler og samlinger, lærernes faglige og pædagogiske indsigt, hygiejniske lokaleforhold og forskriftsmæssige optagelsesprocedurer (s. 277).
Mellemskolen blev således en »fælles arbejdsmark« for folkeskolens seminarieuddannede og gymnasierne universitetsuddannede lærere.
3. Anordning af 29. juli 1814 om *Almueskolevæsenet i Købstæderne i Danmark*.
4. A.C. Højberg Christensen, K. Grue Sørensen og A. Skalts: *Leksikon for Opdragere*, spalte 1672.
5. En levende skildring heraf er givet af Vagn Skovgaard-Petersen i disputatsen *Dannelse og demokrati. Fra latin- til almenskole*. Jf. kapitel 16: »Den nye skole. En oversigt«.
6. Ibid.
7. J. Bomholt: *Balance i skolebilledet*, s. 41.
8. Oplysningerne er her hentet hos O. Ries: *Den københavnske mellemskole 1908-1913*.

9. I V. Rabøl Hansen og O. Robenhagen (red.): *På det jævne og i det himmelblå – talenter i skolen*, s. 113.
10. E.J. Hansen: *Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv*, s. 121.
11. Ibid., s. 13.
12. E.J. Hansen: »Arbejderklassen, Bondestanden og skoleeksaminerne. Nogle træk af det danske skole-systems selektive virkning«.
13. Fremhævelserne er citatets oprindelige.
14. Her citeret efter A. Barfod: *Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole*.
15. Arbejdet blev finansieret med ca. 40% fra staten, ca. 44% fra Københavns Kommune og ca. 8% fra henholdsvis Frederiksberg og Gentofte kommuner.
16. Thorkild Jensen skrev i *Skolen og Hjemmet*, at staten og de tre hovedstadskommuner i 1919 »indgik en Overenskomst og overtog næsten alle de stærkt nødstedte Privatskoler, Elever, Lærere, Bygninger m.m. og desuden blev enige om en Fællesordning om Optagelse i Mellem-skole og Gymnasium og om Fordelingen af Eleverne, idet alle disse Skoler, Statens og de tre Hovedstadskommuners kommunale Skoler, blev stillet fuldkommen ens« (s. 45).
17. Fra R. Jørgensen og H. Meyer: *Regneprøverne ved Optagelsesprøven til I Klasse i Eksamensmellem-skolen i Storkøbenhavn, i Tiden 1935-40*.
18. T. Jensen og F.C. Kaalund-Jørgensen: *Skolen og Hjemmet*, s. 42.
19. Anordning af 11. september 1952.
20. Cirkulære af 15. februar 1907 om *Optagelsesprøve til gymnasiet af udefra kommende elever*.
21. Fra Georg Bruuns brev af 8. august 1922 til Gertz, her gengivet efter Vagn Skovgaard-Petersen: *Dan-nelse og demokrati. Fra latin- til almenskole*, s. 288.
22. Fra *Årbog for Dansk Skolehistorie 1975*.
23. Her gengivet efter F.C. Kaalund-Jørgensen: *Mellemskolens saga*, s. 97-100.
24. J. Bomholt: *Balance i Skolebilledet*, s. 19.
25. F.C. Kaalund-Jørgensen: *Mellemskolens saga*, s. 102.
26. Fra *Vor Ungdom*, 1943.
27. Socialklassebegrebet er omdiskuteret. En perspektivering af forhold, som har indvirkning herpå, fin-des bl.a. i Erik Jørgen Hansen: *En generation blev voksen – den første velfærdsgeneration*, bilag A.
28. Oversidning var ikke noget ukendt fænomen i 1900-tallets folkeskole. Så sent som i 1937-loven hed-det det i § 11, stk. 2: »Børnene opflyttes i Klasserne efter Alder, Fremgang, Modenhed og Anlæg«. Efter 1975-loven, hvor reglerne om oversidning er rykket op til samme paragrafs stk. 1, kan en elev alene »undervises på samme klassetrin i to år, hvis eleven har været uden undervisning gennem læn-gere tid, eller andre særlige grunde taler for, at det er til elevens bedste« – en formulering, der står uændret også efter den i 2003 gennemførte ajourføring af folkeskoleloven. Kompetencen til at beslut-te oversidning var belyst i tilsynsloven af 1949, hvor det i § 37, stk. 2, hed: »Lærerrådene træffer be-stemmelse om, hvorvidt et barn skal være oversidder i en klasse, dog at herhenhørende spørgsmål kan indankes for skolekommissionen (skolenævnet) til endelig afgørelse«.
29. J. Bomholt: *Balance i Skolebilledet*, s. 29.
30. A.C. Højberg Christensen, K. Grue Sørensen og A. Skalts: *Leksikon for Opdragere*, spalte 769.
31. Se *Afsluttende prøver i folkeskolen* eller den såkaldte brune betænkning, udsendt af statskonsulenten for Undervisningsministeriet 1961.
32. Se H. Helsteds afsnit om den skolepolitiske baggrund for 1975-loven i *Lov om folkeskolen af 26. juni 1975 med indledning og kommentarer*.
33. Fra K. Krogstrup: *Folkeskoleloven med kommentarer*, s. 118.
34. Loven er vedtaget den 10. april 2003.
35. Se f.eks. min artikel »Evaluerings og kvalitet i folkeskolen«.
36. For stor bistand med research til denne artikel vil jeg gerne takke forskningsbibliotekar ved DPB Michael Søgaard Larsen, tidligere professor ved Danmarks Lærerhøjskole Vagn Skovgaard-Petersen, tidligere leder af Dansk Skolemuseum Chr. Glenstrup og professor ved Danmarks Pædagogiske Uni-versitet Erik Jørgen Hansen. Også tak til Chr. Glenstrup for artiklens fotografier og til tidligere rektor for Statens Pædagogiske Forsøgscenter Jørgen Egedal Poulsen, der i sine arkiver har fundet trænings-hæftet om *Opgaver i skriftlig Regning ved Aarsprøven i Københavns Kommuneskoler og optagelses-prøven til Mellem-skolen*).

Litteratur

- Barfod, A.: *Håndbog i lovgivningen om den danske folkeskole*. Gyldendal 1950.
- Bolvig, A., V. Skovgaard-Petersen og J. Zeeberg: *Portræt af et årti – Danmark i 30'erne*. Gyldendal 1975.
- Bomholt, J.: *Balance i Skolebilledet*. Fremad 1955.
- Christensen, A.C. Højberg, K. Grue-Sørensen og A. Skalts (red.): *Leksikon for Opdragere*. J.H. Schultz Forlag 1953.
- Glahn, K.: *Retsregler vedrørende det højere Skolevæsen I-VII*. Jespersen og Pio 1907-1940.
- Hansen, E.J.: »Arbejderklassen, Bondestanden og skoleeksaminerne. Nogle træk af det danske skolesystems selektive virkning«. I: *Økonomi og Politik*, nr. 4. 1966.
- Hansen, E.J.: *En generation blev voksen – den første velfærdsgeneration*. Socialforskningsinstituttet 1995.
- Hansen, E.J.: *Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv*. Hans Reitzels Forlag 2003.
- Hansen, V. Rabøl og O. Robenhagen (red.): *På det jævne og i det himmelblå – talenter i skolen*. Danmarks Pædagogiske Institut 1996.
- Helsted, H.: *Lov om folkeskolen af 26. juni 1975 med indledning og kommentarer*, (3. udg.). Suensons Forlag 1979.
- Holm-Larsen, S.: »Evaluerende og kvalitet i folkeskolen i Uddannelse, nr. 3, 2003. Undervisningsministeriet 2003.
- Krogstrup, K.: *Folkeskoleloven med kommentarer (7. udg.)*. Kroghs Forlag 2002.
- Kaalund-Jørgensen, F.C.: *Mellemskolens saga*. Særtryk af *Nordisk tidsskrift for pedagogikk*, nr. 13. 1958.
- Jensen, J.: »Statistiske Strejflys over Virkningerne af Almenskoleloven af 1903«. I: *Vor Ungdom*, 1943.
- Jensen, T. og F.C. Kaalund-Jørgensen: *Skolen og Hjemmet*. Hjemmets Bibliotek 1934.
- Jørgensen, R. og H. Meyer: *Regneprøverne ved Optagelsesprøven til I Klasse i Eksamensmellemskolen i Storkøbenhavn, i Tiden 1935-40*. Særtryk af »Københavns Kommuneskole«. 1942.
- Lehmann, H.: *Haandbog i Lovgivningen om den danske Folkeskole*. Gyldendal 1909.
- Ries, O.: »Den københavnske mellemskole 1908-1913 – en undersøgelse af elevernes sociale tilhørsforhold«. I: *Årbog for Dansk Skolehistorie 1975*. Selskabet for Dansk Skolehistorie 1975.
- Skovgaard-Petersen, V.: *Dannelse og demokrati. Fra latin- til almenskole*. Gyldendal 1976.
- Skovgaard-Petersen, V., P. Luring, T. Gregersen og P. Krarup: *Skolebøger i 200 år*. Gyldendal 1970.
- Thomsen, E. og C. Aa. Larsen: *Undersøgelser over skolegangsforsløb i grundskole og eksamensmellemskole*. Danmarks Pædagogiske Institut 1962.
- Trap, C.: *Københavnske Skolebørns Fordeling*. København 1900.
- Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år – Undervisningsministeriet 1848-1998*. Undervisningsministeriet 1998.

Signe Holm-Larsen, (f. 1939). Cand.pæd. i fransk. Tidligere lærer, fagkonsulent, skoledirektør og fagredaktør for sprog og pædagogik ved Danmarks Nationalleksikon. Nu ansv. redaktør ved Kroghs Forlag. Egen konsulentvirksomhed vedr. pædagogiske spørgsmål. Forfatter til bl.a. alment-pædagogiske værker samt undervisningsmaterialer i fransk og latin.